

10. Ресурси океану, Інститут океанології «Фрїтьоф Нансен» [електронний ресурс] – Режим доступу http://www.io-bas.bg/crimea/Partners/Publications/BSGH_HowManyAre.pdf.
11. Газ із царства Нептуна просить до людей, Інтернет видання ЗК [електронний ресурс] – Режим доступу http://zn.ua/ECONOMICS/gaz_iz_tsarstva_neptuna_prositsya_k_lyudyam-23858.html
12. Стан і перспективи використання ресурсів гідрату метану зони Чорного моря, Збірник матеріалів науково-практичної конференції «Проблеми соц.-економ. розвитку Укр. Причорномор'я в умовах фінан.-економ. кризи [електронний ресурс] – Режим доступу <http://www.niss.od.ua/p/327.doc>
13. Енергетична безпека України 2020: виклики, можливості, сценарії, Український Інститут Публічної політики [електронний ресурс] – Режим доступу <http://ua-energy.org/post/12084>
14. Ю.М. Харазішвілі Визначення стратегічних орієнтирів рівня економічної безпеки України, / С.В. Дронь, Д.О. Махортих [електронний ресурс] – Режим доступу <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/energobezp-7ca89.pdf>
15. Економічна безпека: навч. посіб. / З. С. Варналій [та ін.]; за ред. д-ра екон. наук, проф. З. С. Варналій / З. С. Варналій. – К.: Знання, 2009. – 647 с.
16. Мішина І. Г. Економічна безпека в умовах ринкових трансформацій: дис. канд. екон. наук: спец. 08.00.01. / І. Г. Мішина. – Донецьк, 2007. – 235 с.
17. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення: монографія / Г. А. Пастернак-Таранушенко – К.: Київський економічний інститут менеджменту, 2003. – 320 с.]
18. Бондарко Г.В. Енергетична безпека як визначальна складова економічної незалежності України / Г.В. Бондарко, В.О. Щерба [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchu/N152/N152p098-108.pdf
19. В.В. Лойко Енергетична безпека в контексті економічної безпеки, /В. В. Лойко [електронний ресурс] – Режим доступу <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2150>

Стаття надійшла до редакції 17.12.2014р.
Рекомендовано до друку д.е.н., проф. **Фадєєвою І.Г.**

УДК 338.45:622.324

ПЕРЕДУМОВИ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ГАЗОТРАНСПОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВ

О. М. Ромашко

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу,
вул. Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, Україна, 76019, e-mail: romashka-ua@mail.ru*

Анотація. У статті проведено аналіз чинників, що впливають на скорочення обсягів виробництва, погіршення фінансового стану та зниження конкурентоспроможності газотранспортних підприємств. Досліджено структуру споживання природного газу за регіонами, категоріями споживачів та видами економічної діяльності та виявлено загальну тенденцію скорочення споживання природного газу в Україні. Здійснено прогнозування обсягів транзиту до країн Європи, виконано критичний аналіз Енергетичної стратегії в частині функціонування газотранспортної системи. На основі проведеного аналізу встановлено конкретні передумови необхідності диверсифікації діяльності газотранспортних підприємств.

Ключові слова: газотранспортна система, транзит природного газу, споживання природного газу.

Аннотация. В статье проведен анализ факторов, влияющих на сокращение объемов производства, ухудшения финансового состояния и снижения конкурентоспособности газотранспортных предприятий. Исследована структура потребления природного газа по регионам, категориям потребителей и видам экономической деятельности и обнаружено общую тенденцию сокращения потребления природного газа в Украине. Осуществлено прогнозирование объемов транзита в страны Европы, выполнено критический анализ Энергетической стратегии в части функционирования газотранспортной системы. На основе проведенного анализа установлены конкретные предпосылки необходимости диверсификации деятельности газотранспортных предприятий.

Ключевые слова: газотранспортная система, транзит природного газа, потребление природного газа.

Abstract. The article analyzes the factors which affect the reduction in output, deteriorating of financial condition and reducing the competitiveness of gas transportation companies. It was investigated the structure of natural gas consumption by regions, categories of consumers and economic activities and has been revealed a general trend to the reduction of the natural gas consumption in Ukraine. The prediction of gas transit volumes to Europe and critical analysis of the Energy Strategy in part of the functioning the gas-transport system had been made. Based on the analysis, it was determined the specific prerequisites regarding the necessity of the diversification of gas transmission companies.

Keywords: gas-transportation system, transit of natural gas, consumption of natural gas.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Виробничі потужності ГТС України формувались в умовах планової адміністративної економіки Радянського Союзу. Наявність великих і надвеликих родовищ природного газу на півночі Європейської частини СРСР, в Західному Сибіру та Середній Азії, а також сприятливі умови його видобування впливали на собівартість видобутку та кінцеву ціну, яка була низькою порівняно з іншими енергоресурсами. За цих умов формувалась особлива структура енергетики Радянського Союзу з домінування в енергетичному балансі природного газу. Наявність значних обсягів дешевого природного вуглеводневого ресурсу обумовлювала і особливу структуру його споживання в галузях промисловості, комунальній енергетиці та побутовій сфері. Відповідно рішення, які приймалися при проектуванні і будівництві промислових об'єктів, систем централізованого постачання, житлових будівель орієнтувалися на використання простих технологій, мінімального використання засобів енергозбереження з метою мінімізації капіталовкладень, що було цілком виправдано в умовах низьких цін на газ. Україна в цьому відношенні не була винятком.

Значні обсяги газу споживалися практично всіма категоріями споживачів, а саме населенням, бюджетними організаціями, підприємствами комунальної теплоенергетики, споживачами промислового та енергетичного комплексу. В 90х роках Україна посідала одне з перших місць за рівнем споживання газу на душу населення.

Щодо побутового сектора економіки, то за рахунок будівництва житлових будинків без утеплення, оскільки опалювати їх газом було дешевше ніж заощаджувати, рівень споживання природного газу був досить високим та неефективним. Крім того за рахунок зносу теплотрас щорічно зростали втрати в теплових мережах, що також не сприяло ефективному використанню енергоресурсів.

Рівень використання газу в промисловому секторі зумовлений як значною кількістю промислових підприємств (на території України було збудовано значну кількість підприємств металургійної, хімічної та переробної промисловості), так і використанням на них неефективних енергоємних технологій.

Здобуття Україною незалежності обумовило необхідність перегляду існуючої концепції енергозабезпечення. Україна перетворилась на ресурснозалежну державу від постачання природного газу, а постійне зростання ціни на паливо, диктат постачальника газу, структурні зміни в економіці призвели до необхідності скорочення обсягів його споживання. Незважаючи на те, що відбулося значне скорочення споживання природного газу ефективність його використання продовжує залишатися на низькому рівні. Так, наприклад в 2013 році обсяг внутрішнього споживання газу склав 44 млрд. м³, що майже втричі менше ніж у 1991 році, в якому рівень споживання становив 118.1 млрд. м³.

Зміна пріоритетів розвитку господарського комплексу України, необхідність максимальної економії енергоресурсів, включаючи і природний газ, обумовлюють необхідність подальшого переосмислення ролі газотранспортної системи України та вирішення невідкладних завдань оптимізації її потужностей, технічної модернізації, підвищення ефективності управління тощо. На цьому фоні особливо актуальним стає питання диверсифікації діяльності газотранспортних підприємств. Та газотранспортна система з тими потужностями, які були створені і відповідали економіці України кінця 80-х початку 90-х років сьогодні не відповідає потребам господарського комплексу, і тому газотранспортні підприємства вимушені скорочувати потужності, оптимізувати їх, проте потрібно забезпечити ефективність їх управління та можливість їхнього виживання, для чого необхідно здійснювати диверсифікацію їх діяльності.

Аналіз сучасних закордонних та вітчизняних досліджень і публікацій. Особливості та перспективи розвитку підприємств різних галузей економіки на диверсифікаційній основі досліджувалися такими українськими вченими як Дереза В.М. [1], Зоренко О.В. [2], Корінько М.Д. [3], Попова С.М. [4], Скворцов І.Б., Цогла О.О. [5] та ін. Серед публікацій російських авторів слід назвати праці Аронова А. М., Петрова А. Н. [6], Бутиркіна А.Я. [7], Новіцького І.Г. [8].

У економічній літературі є значна кількість досліджень, які присвячені проблемам диверсифікації маршрутів та джерел постачання природного газу [9, 10, 11, 12, 13], проте недостатньо дослідженими є фактори, які призводять до погіршення фінансово-економічних показників газотранспортних підприємств, що зумовлює пошук шляхів забезпечення їх платоспроможності, фінансової стійкості, стабільності та конкурентоспроможності як в короткостроковому так і в довгостроковому періодах через диверсифікацію діяльності.

Формування цілей статті. Метою статті є виявлення основних чинників, що актуалізують необхідність диверсифікації діяльності газотранспортних підприємств.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- аналіз динаміки основних показників діяльності ПАТ «Укртрансгаз» (газотранспортної системи України);
- аналіз структури споживання природного газу за регіонами, категоріями споживачів та видами економічної діяльності;
- обґрунтування конкретних передумов диверсифікації діяльності газотранспортних підприємств.

Висвітлення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням одержаних наукових результатів. В Україні транспортування природного газу здійснює компанія ПАТ «Укртрансгаз», яка є основним оператором газотранспортної системи і виконавцем договорів з транзиту природного газу по території України. Одним із найважливіших показників досліджуваного підприємства є обсяг транспортованого газу, табл. 1.

Таблиця 1 – Обсяги транспортування природного газу ПАТ «Укртрансгаз» [14], [15]

Показник	Рік									
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Обсяги транспортування товарного газу, млрд. м ³ , в т.ч.	202,6	202,7	193	176,2	177,1	141,1	150	157	134	131
- споживачам України	64,6	65,	63,2	60,0	56,5	44,5	50,4	51,7	48,7	44,0
- через територію України (транзит), з них	137,1	136,4	128,5	115,2	119,6	95,8	98,6	104,2	84,3	86,1
- в країні Західної Європи	120,3	121,5	113,8	112,1	116,9	92,8	95,4	101,1	81,2	83,7
- в країні СНД	16,8	14,9	14,7	3,1	2,7	3,0	3,2	3,1	3,1	2,4
- внутрішнє транспортування в межах України	0,9	1,2	1,3	1,0	1,0	0,8	1,0	1,1	1,0	0,9

Протягом 2004-2009 рр. спостерігається зниження обсягів товарного газу від рівня 203 млрд. м³ до 141,1 млрд. м³ газу за рахунок зменшення обсягу транзиту газу через Україну в країні Європи з 120,3 млрд.м³ до 92,8 млрд.м³. Причиною зменшення обсягів транзиту газу в основному стало скорочення відбору природного газу споживачами європейських країн в зв'язку з теплими зимами 2006-2007 років, а також збільшення обсягів поставок по газопроводах "Ямал – Європа" та "Блакитний потік". У 2008 році обсяги транзиту природного газу до країн Європи зросли і становили 116,9 млрд. м³, тобто у порівнянні з аналогічним періодом минулого року обсяг транзиту збільшився на 4,8 млрд.м³. У 2009 році відбулось подальше скорочення обсягів транспортування до європейських країн, що було наслідком світової фінансової кризи: спад виробництва та зниження обсягів споживання енергоресурсів.

Також протягом аналізованих років обсяг транспортованого газу зменшився на 13,8 млрд. м³ (з 16,8 млрд. м³ до 3 млрд. м³) за рахунок зменшення поставок газу по основних газових магістралях в країні СНД. Значне скорочення постачання газу у 2007 році зумовлене припиненням транзиту природного газу в південній області Росії, такі як Краснодарський та Ставропольський край за рахунок перерозподілу потоків через внутрішні газопроводи РФ. Таким чином серед країн СНД з 2007 року ПАТ «Укртрансгаз» здійснює транзит газу лише до республіки Молдова.

Протягом наступних двох періодів відбулось незначне збільшення обсягу транспортованого газу. Так, у 2010 році наповнення трубопроводів газом зросло до 150 млрд. м³, а у 2011 році становило 157 млрд. м³. Це, в основному, зумовлено збільшенням поставок газу по основних газових магістралях в країні Європи. Обсяг транспортування газу у 2012 році зменшився до рівня 134 млрд.м³, а у 2013 році становив 131 млрд. м³, що зумовлено подальшим скороченням відбору природного газу споживачами європейських країн. Слід зазначити, що суттєве скорочення обсягів транзитного транспортування природного газу територією України за підсумками 2012 року (19,1% у порівнянні з 2011 роком) було частково зумовлено використанням трубопроводу «North Stream», який проходить по дну Балтійського моря, в обхід території України. Транспортування газу по вищевказаному трубопроводу до країн Європи було розпочато наприкінці 2011 року [15].

Крім того, для зменшення енергозалежності від російського газу країні ЄС поглиблюють співпрацю із країнами – постачальниками та транзитерами енергоносіїв, проводять енергодіалоги з пошуку альтернативних країн-експортерів, розвивають різносторонні маршрути і впроваджують нові технології транспортування газу. Завдяки налагодженню ефективної співпраці із багатьма країнами щодо транспортування природного газу трубопроводами і морськими суднами Іспанії, Італії та Франції протягом останніх років вдалося досягти високого рівня диверсифікації [16].

Графічно динаміку обсягів транзиту зображено на рис. 1.

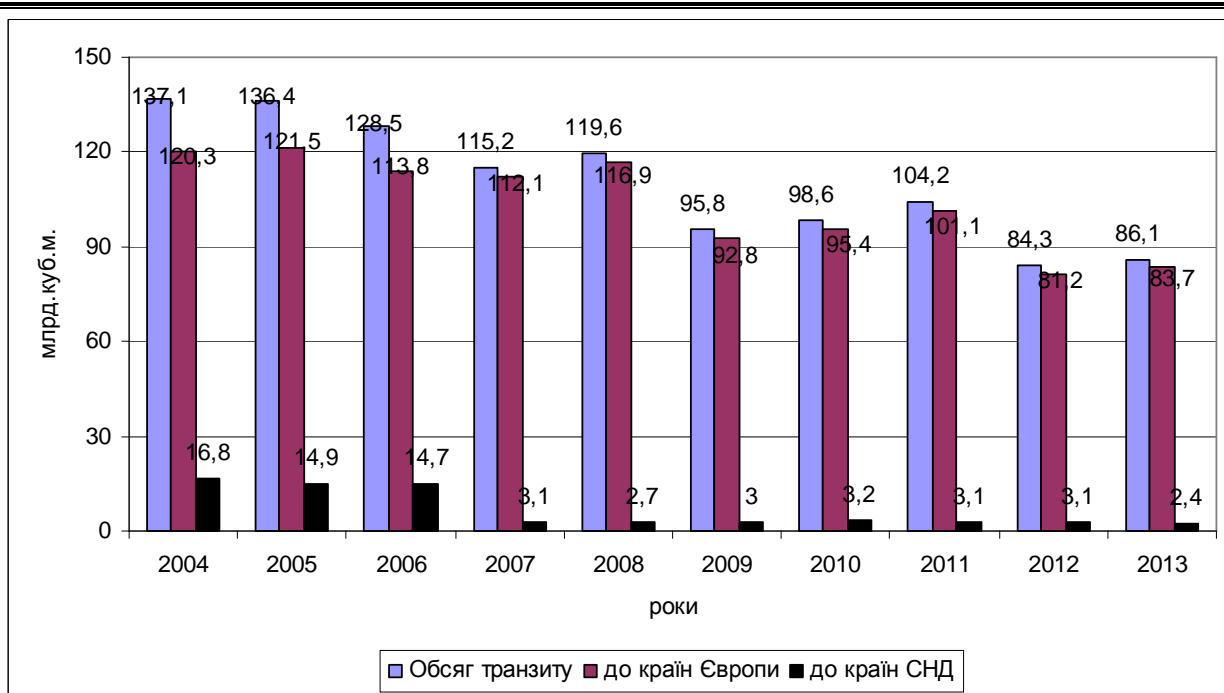

Рисунок 1 – Обсяги транзиту природного газу територією України [14], [15]

З огляду на те, що значну частку в загальному обсязі транспортування природного газу ПАТ «Укртрансгаз» займає транзит до країн Європи, а саме більше 60%, то доцільно здійснити прогнозування його значення на наступні періоди. Для прогнозу були обрані такі функції, як лінійна, логарифмічна, поліноміальна, степенева та експоненціальна. Графічне зображення обсягів транзиту за вказаними аналітичними функціями наведено на рис. 2.

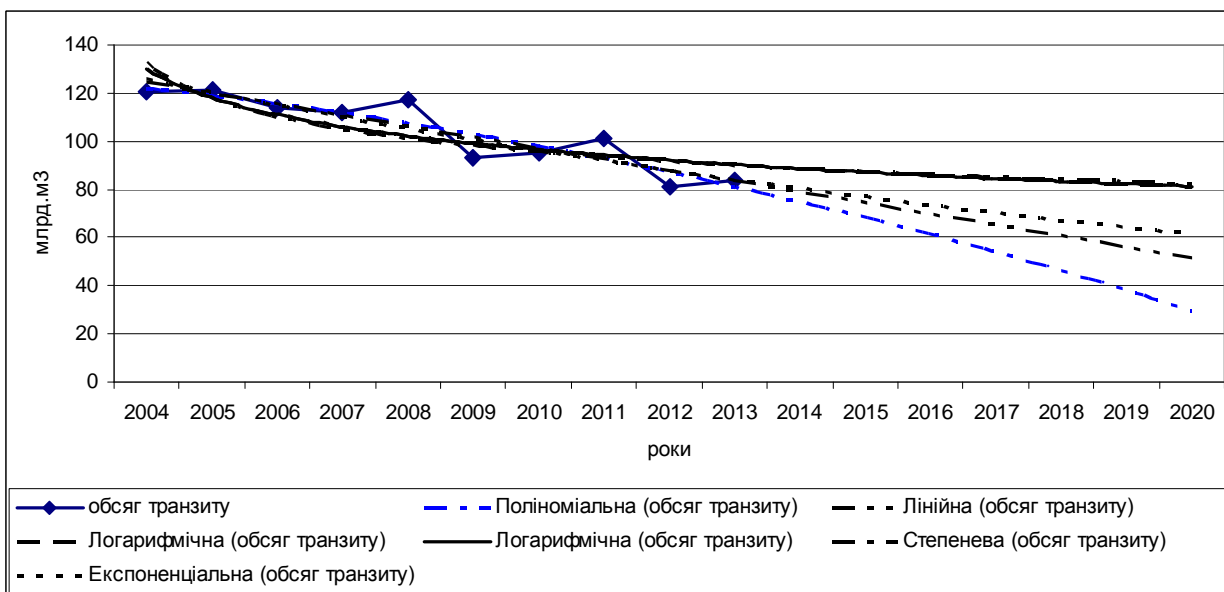

Рисунок 2 - Вихідні та вирівняні за аналітичними функціями значення обсягів транзиту до країн Європи

Статистичні оцінки розглянутих аналітичних функцій наведено в табл. 2.

Таблиця 2 – Характеристики вирівнювальних функцій обсягу транзиту

Показник	Аналітична функція				
	лінійна	логарифмічна	степенева	експоненціальна	поліноміальна
Коефіцієнт кореляції	$R^2 = 0,8339$	$R^2 = 0,698$	$R^2 = 0,6735$	$R^2 = 0,823$	$R^2 = 0,8421$
Рівняння	$y = -4,5406x + 128,85$	$y = -17,158\text{Ln}(x) + 129,8$	$y = 132,45x - 0,1674$	$y = 131,6e^{-0,0448x}$	$y = -0,1773x^2 - 2,5906x + 124,95$

Як свідчать дані табл. 2, не всі обрані аналітичні функції добре вирівнюють вихідний динамічний ряд. Про це свідчать значення коефіцієнта (індексу) кореляції. Для прогнозування, тобто продовження сформованої тенденції на найближчу перспективу, можуть бути використані тільки ті функції, для яких коефіцієнт кореляції перевищує 0.7. До таких належать лінійна, експоненціальна й поліноміальна функції. Остання має найбільший коефіцієнт кореляції, який дорівнює 0.8421. Отже, найбільш прийнятною формою аналітичної функції для прогнозування є поліноміальна функція, яка представлена таким рівнянням:

$$y = -0.1773x^2 - 2.5906x + 124.95$$

Підставивши в отримане рівняння значення періодів, визначаємо прогнозне значення обсягу транзиту в 2020 році:

$$U_{17} = -0.1773 \cdot 17^2 - 2.5906 \cdot 17 + 124.95 = 50.41 \text{ млрд. м}^3$$

Як видно з рис. 2.2, спостерігатиметься значне скорочення обсягів транзиту природного газу до країн Європи. Причина такого скорочення - зниження обсягів споживання природного газу в Європі за рахунок впровадження енергозощаджувючих технологій та збільшення обсягів імпорту з інших країн (Норвегія, Катар, Алжир, Єгипет, Лівія, Нігерія), оскільки країни Євросоюзу намагаються зменшити високу залежність від імпорту російського газу та його монополізму шляхом диверсифікації джерел та шляхів постачання природного газу.

Розглянемо значення прогнозованих обсягів транзиту до країн Європи, які подані в оновленій енергетичній стратегії, яка покликана визначити вектор розвитку галузей енергетики України до 2030 року.

Для прогнозу обсягів завантаження ГТС України до розгляду взято 3 варіанти – песимістичний, базовий та оптимістичний. Базовий ґрунтується на прогнозних показниках світових агенцій. Песимістичний – порівняно з базовим передбачає збільшення власного видобування та зниження обсягів споживання природного газу в Європі. Оптимістичний – порівняно з базовим передбачає зменшення власного видобутку та збільшення обсягів споживання природного газу [17].

До аналізу взято прогнозні показники: споживання, внутрішнього видобутку, імпорту газу в Європі та обсягів його постачання з Росії, Норвегії та інших країн. За підсумком проведеного аналізу прогнозних показників ЄС визначено обсяги транспортування газу через ГТС України.

До 2030 р. транзит через ГТС України складе за песимістичним сценарієм від 30 до 40 млрд. м³, а за оптимістичним – від 100 до 110 млрд. м³. У базовому сценарії очікується, що Україна зможе транспортувати 70-80 млрд.м³ природного газу [17].

Слід зауважити, що навіть у базовому сценарії майбутнє української ГТС у планах Міненерго виглядає досить песимістичним, оскільки при зниженні обсягів транспортування матиме місце зниження рівня завантаженості транспортних потужностей газотранспортних підприємств.

В табл. 3 та рис. 3 представлено рівень завантаження газотранспортної системи України щодо транзиту природного газу до країн Європи. Пропускна здатність газотранспортної системи України на вході складає 287.7 млрд. м³ газу, на виході - 178,5 млрд. м³, зокрема технічні можливості дозволяють транспортувати до країн Європи 142,1 млрд. м³ [14].

Таблиця 3 – Коефіцієнт завантаження ГТС до країн Європи [14], [15], [17]

Показник	Рік										Прогноз 2030		
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	пес	баз	опт
Обсяги транзиту в країні Європи, млрд. м ³	120,3	121,5	113,8	112,1	116,9	92,8	95,4	101,1	81,2	83,7	35	75	105
Вільна потужність, млрд. м ³	21,8	20,6	28,3	30	25,2	49,3	46,7	41	60,9	58,4	107,1	67,1	37,1
Коефіцієнт завантаження, %	84,66	85,50	80,08	78,89	82,27	65,31	67,14	71,15	57,14	58,90	24,63	52,78	73,89

Рисунок 3 – Завантаженість транспортних потужностей ГТС до країн Європи [14], [17]

Тенденція до скорочення обсягів транзиту природного газу та зниження рівня коефіцієнта завантаження є свідченням того, що Україна поступово втрачає статус головного транзитера російського та туркменського газу на захід.

Крім того, не слід забувати, що до ГТС ПАТ "Укртрансгаз" входять трубопроводи місцевого значення. Скорочення обсягів транспортування зумовлене і зменшення споживання газу споживачами України, рис. 4.

Якщо у 2004 році обсяг транспортованого газу споживачам України становив 64,6 млрд.м³, то у 2009 році – скоротився до рівня 44,5 млрд.м³. Протягом наступних років транспортування газу коливалось в межах 50,4 млрд.м³ у 2010 році та 51,7 млрд.м³ у 2011 році. За результатами 2012 року та 2013 років ПАТ «Укртрансгаз» постачало споживачам України 48,7 млрд.м³ та 44 млрд.м³ відповідно. Таким чином, протягом усього аналізованого періоду відбулось скорочення обсягів транспортування природного газу споживачам України на 20,6 млрд.м³, тобто майже на третину. Навіть при спадній тенденції рівень споживання газу в Україні є значним, оскільки видобутий в країні газ забезпечує потреби лише на 40% (в 2012 та 2013 роках), що робить Україну енергозалежною державою.

Для того, щоб визначити які області України споживають значну частку природного газу доцільно провести аналіз структури споживання природного газу за регіонами. В табл. 4 подано структуру споживання газу в розрізі адміністративно-територіальних одиниць України за три роки.

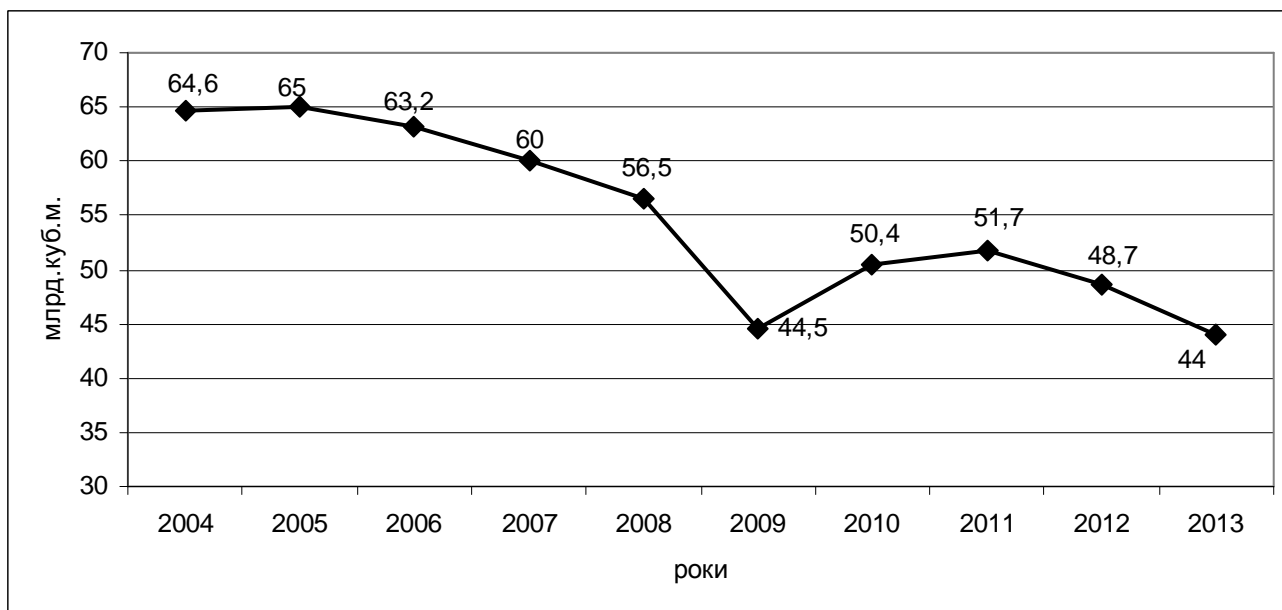

Рисунок 4 – Обсяги транспортування природного газу споживачам України [18]

Таблиця 4 – Структура споживання природного газу за регіонами [18]

Регіон країни, %	Рік		
	2011	2012	2013
Україна	100	100	100
АРК	2,97	3,03	3,20
Вінницька обл.	2,23	2,19	2,48
Волинська обл.	1,13	1,20	1,23
Дніпропетровська обл.	10,14	10,39	9,73
Донецька обл.	14,08	13,27	11,50
Житомирська обл.	1,54	1,68	1,76
Закарпатська обл.	1,18	1,24	1,31
Запорізька обл.	3,48	3,31	3,18
Івано-Франківська обл.	3,37	3,10	2,67
Київська обл.	4,44	4,81	4,91
Кіровоградська обл.	1,14	1,30	1,29
Луганська обл.	7,21	6,63	6,36
Львівська обл.	4,06	4,32	5,01
Миколаївська обл.	2,24	2,24	2,42
Одеська обл.	4,80	4,66	5,28
Полтавська обл.	5,47	5,71	6,01
Рівненська обл.	2,20	2,29	2,18
Сумська обл.	2,21	2,32	2,52
Тернопільська обл.	1,39	1,55	1,61
Харківська обл.	6,65	6,25	6,33
Херсонська обл.	1,03	1,05	1,03
Хмельницька обл.	1,71	1,88	1,93
Черкаська обл.	4,55	4,32	4,58
Чернівецька обл.	0,86	0,93	0,98
Чернігівська обл.	1,72	1,81	1,70
м.Київ	7,80	8,15	8,36
м.Севастополь	0,42	0,36	0,45

Щодо структури споживання природного газу в Україні залежно від регіону, то вона була майже стабільною протягом 2011-2013 років і характеризувалася тим, що:

- найбільшу частку газу було спожито в Донецькій області, проте за рахунок скорочення обсягів споживання майже на третину відбулось скорочення питомої ваги від 14,08% до 11,5%;
- в Дніпропетровській області рівень споживання газу був на рівні 10%, проте обсяги споживання скоротились на 20%;
- близько 8% загального обсягу природного газу споживає м.Київ;
- частка споживання газу в Луганській області коливалась в межах 6-7%, а в Харківській та Полтавській областях - 6% від загального обсягу спожитого природного газу. Слід зауважити що сумарно 6-ма областями-лідерами за результатами 2013 року було спожито майже половину (48,3%) природного газу;
- по 4-5% спожитого газу припадає на Одеську, Черкаську, Київську та Львівську області;
- частка споживання в інших обласних центрах не перевищує 3%.

За рахунок того, що значна частина промислового виробництва зосереджена на Сході України, то саме східний регіон є основним споживачем природного газу.

Таким чином, в регіональному розрізі споживання природного газу лідирують ті області, в яких є значна частка промислового виробництва (Донецька та Дніпропетровська області, м.Київ), крім того в даних регіонах проживає і найбільша кількість населення в Україні (4343, 3292 та 2868 тисяч осіб відповідно). Слід зауважити зростання частки використання природного газу тих областей, в яких споживання було незначним, та скорочення частки в промислово-розвинених адміністративно-територіальних одиницях, що ще раз підтверджує той факт, що скорочення обсягів споживання зумовлене виключно зміною обсягів споживання промисловим сектором, оскільки використання газу населенням залишилося практично на тому ж рівні.

За даними міністерства енергетики та вугільної промисловості виділяються наступні категорії споживачів газу: населення, бюджетні організації, підприємства комунальної теплоенергетики та споживачі промислового та енергетичного комплексу, табл. 5.

Структура споживання природного газу за категоріями споживачів в останні роки зазнала значних змін. Якщо в 2004 році найбільші обсяги припадали на промисловий сектор, то вже в 2013 році частка споживання природного газу населенням і бюджетними організаціями зросла до 35% газового балансу. В структурі споживання спостерігаються наступні тенденції:

Таблиця 5 – Склад і структура споживання природного газу за категоріями споживачів [15]

Категорія споживачів	Рік							
	2004		2007		2010		2013	
	млрд. м ³	%	млрд. м ³	%	млрд. м ³	%	млрд. м ³	%
Населення і бюджетні організації	18,1	23,91	17,9	25,64	18,7	32,41	17,4	34,59
Підприємства комунальної теплоенергетики	13,8	18,23	10,5	15,04	9,5	16,46	8,9	17,69
Споживачі промислового енергетичного комплексу та	35	46,24	34,2	49,00	24,4	42,29	20	39,76
Виробничо-технічні потреби	8,8	11,62	7,2	10,32	5,1	8,84	4	7,95
Разом	75,7	100	69,8	100	57,7	100	50,3	100

- зростання частки споживання населення та бюджетних організацій при майже не змінних обсягах використання;

- зростання частки природного газу підприємствами, які використовують газ для виробництва тепла, при скороченні обсягів споживання;

- скорочення споживання газу більше, ніж на 40% промисловим сектором за рахунок не тільки енергозаощаджувальних технологій, а й структурних змін;

- скорочення рівня витрат на технічні потреби підприємств нафтогазового комплексу.

Слід відмітити, що навіть при спадній тенденції витрат газу на виробничо-технічні потреби, його частка є занадто високою – 8% спожитого газу. Даний показник свідчить про високу енергоємність транзиту газу, що зумовлено значним рівнем технічного зношення ГТС та використанням застарілих технологій.

На рис. 5 представлено структуру споживання природного газу за секторами економіки у 2013 році, виходячи з яких 44% використовується переробними підприємствами (металургія, хімічне виробництво та інші), а 39% припадає на підприємства, які здійснюють виробництво та розподіл енергії, газу та води. Значно меншу частку за рівнем споживання посідає така галузь як транспорт – 7,7%, а використання природного газу в добувній промисловості становить 4,03%.

За прогнозом оновленої Енергетичної стратегії Україна у 2030 році споживатиме 49 млрд. м³ газу (для порівняння, у 2013 році споживання становило 50,3 млрд. м³) [17]. Скорочення обсягів споживання природного газу відбуватиметься як за рахунок промислового сектору, так і населення, тому промислові підприємства повинні впроваджувати енергоощадні технології, а населення також змушене заощаджувати. Держава при цьому буде використовувати як прямі методи регулювання – підвищення тарифів, так і непряме стимулювання учасників ринку.

Таким чином, спадна тенденція обсягів споживання природного газу пов'язана з впровадженням в країні енергоощадних технологій, а також скороченням внутрішнього споживання внаслідок структурних змін в базових галузях, поштовхом до чого послужило значне здорожчання газу.

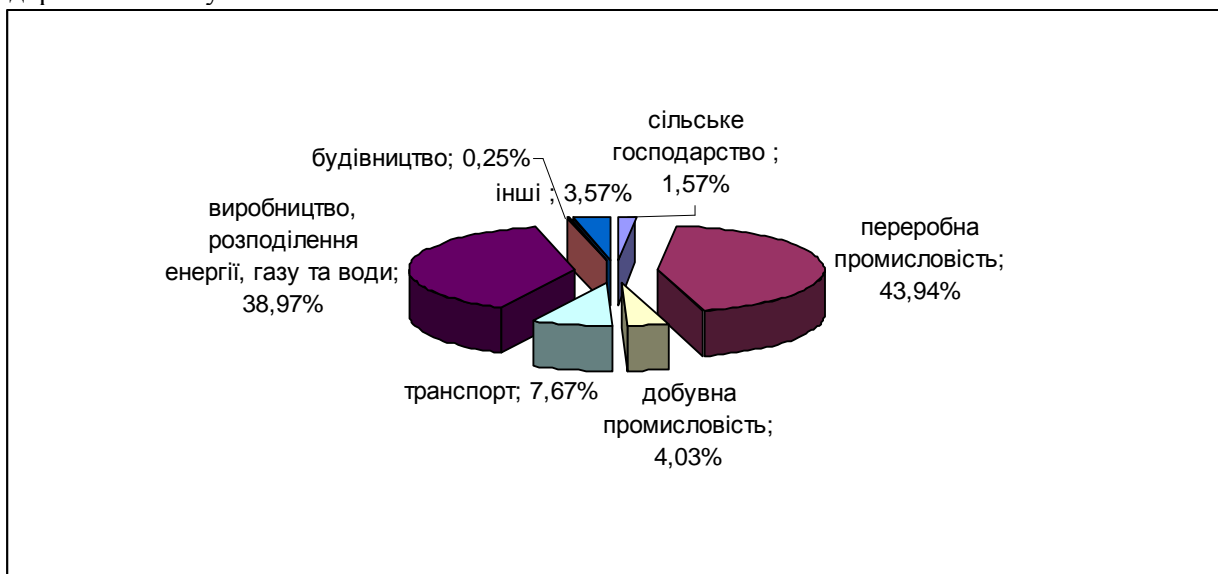

Рисунок 5 – Структура споживання природного газу в Україні за видами економічної діяльності в 2013р. [18]

Отже, газотранспортна система України маючи великі потужності в умовах глобальних тенденцій до енергозбереження використовується не повністю, тобто стає витратною і не відповідає сучасним потребам. Реальним напрямом підвищення конкурентоспроможності газотранспортних підприємств України стає диверсифікація їх діяльності, під якою ми розуміємо процес, який за рахунок урізноманітнення діяльності зменшує залежність від вузького асортименту послуг, які надаються підприємством та забезпечує його адаптацію до змін зовнішнього середовища.

Основними чинниками, що актуалізують необхідність диверсифікації діяльності газотранспортних підприємств є падіння обсягів споживання, скорочення обсягів транзиту, зниження коефіцієнта використання виробничих потужностей, значний рівень втрат та витрат газу, надлишкові потужності магістральних трубопроводів тощо, рис. 6.

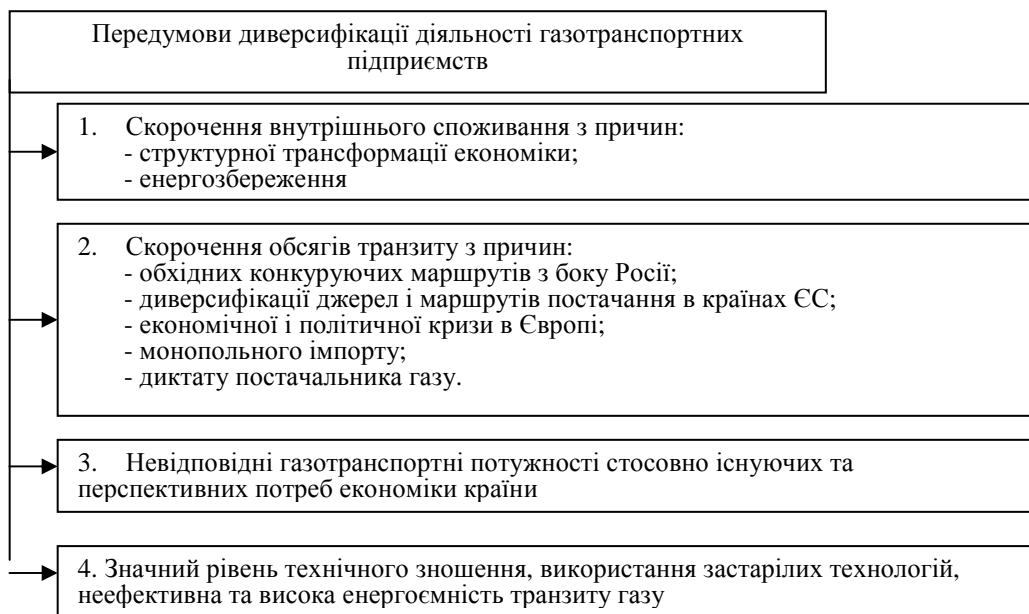

Рисунок 6 – Передумови диверсифікації діяльності газотранспортних підприємств

Вузька виробнича спеціалізація газотранспортних компаній суттєво знижує можливості диверсифікації їх діяльності. Разом з тим ми вважаємо, що пріоритетними напрямками розвитку газотранспортних підприємств України мають стати наступні види діяльності: зміна транзитних потоків (з інших джерел), зміна направленості потоків газу (реверс з заходу на схід), освоєння нових видів діяльності (LNG-постачання газу, CNG –постачання газу), транспортування нетрадиційних видів газу (сланцевий газ, газ щільних порід, шахтний метан, газ з шельфу), розширення галузевого діапазону діяльності (створення нових виробництв на базі допоміжних та обслуговуючих цехів).

Диверсифікацію газотранспортних підприємств, на наш погляд, доцільно розглядати в контексті диверсифікації технологій, диверсифікації інвестицій, диверсифікації продуктового портфеля та диверсифікації ринків збуту.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшої роботи у даному напрямку. Таким чином, у статті, на основі проведеного аналізу основних показників діяльності газотранспортної системи України, обґрунтовано конкретні чинники, які актуалізують необхідність диверсифікації діяльності газотранспортних підприємств. Скорочення обсягів споживання природного газу споживачами України, падіння обсягів транспортування та транзиту, надлишкові потужності магістральних трубопроводів та інші фактори змушують газотранспортні підприємства шукати нові шляхи для свого подальшого розвитку. Одним із таких напрямків виступає диверсифікація діяльності, зокрема диверсифікація джерел постачання газу в газотранспортну систему, диверсифікація маршрутів транспортування газу, диверсифікація технологій транспортування газу, диверсифікація послуг із газозабезпечення тощо.

Подальші дослідження необхідно сконцентрувати у напрямку деталізації та обґрунтування шляхів та напрямків диверсифікації діяльності газотранспортних підприємств.

Література

1. Дереза В.М. Диверсифікація виробництва і капіталу на підприємстві: монографія / В. М. Дереза ; Нац. гірн. ун-т. - Д. : НГУ, 2010. - 124 с. : рис., табл. - Бібліогр.: с. 109-123.
2. Зоренко О.В. Диверсифікація виробництва в аграрній сфері: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.07.02 / О.В.Зоренко ; Дніпропетровський держ. аграрний ун-т. - Д., 2006. - 20 с.

3. Корінько М. Д. Диверсифікація: теоретичні та методологічні основи: монографія / М. Д. Корінько. - К. : ННЦ "Інститут аграрної економіки", 2007. - 488 с. - Бібліогр.: с. 443-465. - ISBN 978-966-669-218-7
4. Попова С. М. Диверсифікація діяльності промислових підприємств як елемент антикризового управління // Економіка розвитку ХДЕУ: Наук. журнал. – Харків. – 2002. – №4(24). – С. 30 – 32.
5. Скворцов І.Б. Обґрунтування та економічне оцінювання диверсифікації діяльності підприємств : монографія / І. Б. Скворцов, О. О. Цогла; Нац. ун-т "Львів. політехніка". - Л. : Ліга-Прес, 2012. - 231 с.
6. Аронов А. М., Петров А. М. Диверсификация производства: теория и стратегия развития. - СПб.: Лениздат, 2000. - 128 с.
7. Бутыркин А.Я. Интеграция и диверсификация – базовые стратеги развития корпорации // Страховое дело. – 2005. - №4. - С.52-59.
8. Новицкий Е.Г. Проблемы стратегического управления диверсифицированными компаниями. – М.: БУКВИЦА, 2001. – С. 9.
9. Шевцов А. І. Диверсифікація постачання газу в Україну. Бажання та реалії: аналітична записка / А. І. Шевцов, М. Г. Земляний, В. В. Вербинський, Т. В. Рязова [Електронний ресурс] // Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу : <http://www.db.niss.gov.ua>.
10. Перфілова О. Є. Проблеми диверсифікації видів і ринків енергоносіїв у контексті забезпечення енергетичної безпеки України / О. Є. Перфілова // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 29 (104). – С. 40-47.
11. Волович О. Перспективи диверсифікації джерел постачання енергоносіїв в Україну / О. Волович [Електронний ресурс] // Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/mart2009/5.htm>.
12. Рассоха Л. Л. Диверсифікація джерел і маршрутів енергопостачання – пріоритетний напрям політики Європейського Союзу / Л. Л. Рассоха [Електронний ресурс] // Одеський філіал Національного інституту стратегічних досліджень. – Режим доступу : <http://www.niss.od.ua/analitics.html>.
13. Диверсифікаційні проекти в енергетичній сфері України: стан, проблеми та шляхи їх реалізації // Національна безпека і оборона (Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова). – 2009. – № 6. – С. 2–53.
14. Офіційний сайт ПАТ «Укртрансгаз» [Електронний ресурс] – Режим доступу:– www.uag.ua.
15. Офіційний сайт НАК «Накнафтогаз України» [Електронний ресурс] – Режим доступу:– www.naftogaz.com.
16. Дзьоба О.Г. Оцінка рівня диверсифікації постачання природного газу в країнах Європейського Союзу / О.Г.Дзьоба, О.М.Ромашко // Науковий журнал «Економічний часопис - XXI». – К.: «Софія-А», 2012. - № 7-8. – С.37-40.
17. Оновлення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року. 7 червня 2012. [Електронний ресурс] : – Режим доступу: <http://eircenter.com>.
18. Офіційний сайт Держкомстату України [Електронний ресурс]: Статистична інформація – Режим доступу:– www.ukrstat.gov.ua.

Стаття надійшла до редакції 22.12.2014р.
Рекомендовано до друку д.е.н., проф. **Дзьобою О.Г.**